Qabul qilindi: 3-oktabr 2026-yil • Ma’qullandi: 8-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 13-oktabr 2026-yil

AVLODLARARO IJTIMOIY TABAQALANISH: TA’LIM KAPITALI, KASBIY TRAYEKTORIYA VA IJTIMOIY MOBILLIK IMKONIYATLARINING FALSAFIY TAHLILI

МЕЖПОКОЛЕНЧЕСКОЕ СОЦИАЛЬНОЕ РАССЛОЕНИЕ: ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО КАПИТАЛА, ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ТРАЕКТОРИИ И СОЦИАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ

INTERGENERATIONAL SOCIAL DIFFERENTIATION: A PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF OPPORTUNITIES FOR EDUCATIONAL CAPITAL, CAREER TRAJECTORIES, AND SOCIAL MOBILITY

Raxmatullaeva Saodat Ibragimovna
Mustaqil tadqiqotchi
Orcid: 0009-0003-4248-017X

Annotatsiya. Maqolada oilaviy sharoit, ta’lim kapitali va kasbiy yo‘l o‘rtasidagi munosabat o‘rganiladi. Qiyosiy tahlilda mutlaq va nisbiy mobillik, resurs va imkoniyat tushunchalari farqlanadi. Ta’limga kirish bilan diplomning kasbiy natijaga aylanishi alohida bosqichlar deb olinadi. Avlodlararo o‘tishlarni tekshirish uchun uch darajali konseptual sxema ishlab chiqiladi. Xorijiy dalillarni mahalliy holatga bevosita ko‘chirishning metodologik cheklovi belgilanadi.

Kalit so‘zlar: avlodlararo tabaqalanish, ta’lim kapitali, kasbiy trayektoriya, mutlaq mobillik, nisbiy mobillik, konversiya.

Аннотация. Исследуется связь семейных условий, образовательного капитала и карьерных путей. Различаются абсолютная и относительная мобильность, ресурсы и возможности. Доступ к образованию отделяется от превращения диплома в профессиональный результат. Предлагается трёхуровневая схема анализа

межпоколенческих социальных переходов. Обозначены ограничения переноса зарубежных результатов на местный контекст.

Ключевые слова: межпоколенческая стратификация, образовательный капитал, профессиональная траектория, социальная мобильность.

Abstract. The article examines family conditions, educational capital and occupational trajectories. It distinguishes absolute from relative mobility, and resources from effective opportunities. Educational access is separated from converting qualifications into occupational outcomes. A three-level conceptual framework is developed for intergenerational social transitions. The limits of transferring foreign findings to a local context are explicitly identified.

Keywords: intergenerational stratification, educational capital, occupational trajectory, absolute mobility, relative mobility, conversion.

Kirish

Ta’lim ijtimoiy ko‘tarilish imkonini yaratishi haqidagi fikr bilan ta’lim barcha boshlang‘ich tafovutni bartaraf etadi, degan da’vo bir xil emas. Birinchisi imkoniyat mavjudligini, ikkinchisi esa natijaning universal mexanizmini nazarda tutadi. Mazkur farq avlodlararo tabaqalanishni tahlil qilish uchun hal qiluvchidir. Qayumov yoshlarning ijtimoiylashuvini muayyan tarixiy davrdagi O‘zbekiston sharoitida o‘rganadi [1]. Bu yondashuvdan oilaviy muhit, ta’lim va ijtimoiy ishtirokni bir-biridan uzmaslik talabi kelib chiqadi, biroq uning kuzatishlarini bugungi holatning tayyor tasviri sifatida olish mumkin emas.

Goldthorpe mutlaq mobillik bilan turli kelib chiqishga ega odamlarning nisbiy imkoniyatlarini farqlaydi [5]. Bu farqlash ko‘proq inson ota-onasidan boshqa kasbiy mavqega o‘tsa, imkoniyatlar sharti ham tenglashdi, degan xulosa majburiy emasligini ko‘rsatadi. Kasblar tarkibi o‘zgargani sabab ko‘tarilish ko‘payishi mumkin, ammo turli guruhlarning bir xil manzilga erishish nisbati boshqacha qolishi ehtimol. Bu Britaniya bo‘yicha tadqiqotning tushunchaviy natijasidir; undagi ko‘rsatkichlar O‘zbekiston uchun statistik dalil sifatida keltirilmaydi.

Maqolaning maqsadi oilaviy sharoitdan ta’limga, ta’limdan kasbga va kasbiy natijadan keyingi avlod imkoniyatiga o‘tishlarni falsafiy tahlil qilishdir. Tadqiqot savoli “ta’lim foydalimi?” tarzida emas, “qanday sharoitda ta’lim boshlang‘ich cheklovni o‘zgartira oladi?” tarzida qo‘yiladi. Ilmiy taklif mobillikni yakuniy maqomlar almashinuvidan kengroq, ya’ni resursni imkoniyatga aylantirishning ketma-ket jarayoni sifatida tushuntirishdan iborat. Bunda shaxsning qarori ham, qaror qabul qilinadigan sharoit ham tahlilda saqlanadi.

Metodologiya

Tadqiqot nazariy qiyos va tushunchalar rekonstruksiyasiga asoslanadi. Sakkiz manbaning vazifasi bir xil emas: ijtimoiylashuv va tafakkur erkinligi subyektlik masalasini, ta’lim sotsiologiyasi institutsional o‘tishlarni, mobillik tadqiqotlari esa avlodlararo taqqoslash mezonlarini ochadi [1–8]. Erkayevning tafakkur erkinligi haqidagi asari shaxsni faqat tashqi ta’sir mahsuli sifatida tasvirlamaslik uchun jalb etildi [2]. Bu asar o‘z-o‘zicha ijtimoiy mobillik ehtimolini o‘lchamaydi; uning vazifasi tanlovning refleksiv jihatini konseptual aniqlashtirishdir.

Chernysh o‘zgarayotgan jamiyatlarda mobillik tushunchasini, Konstantinovskiy esa ta’limdagi tengsizlikni tarixiy-institutsional muammo sifatida o‘rganadi [3; 4]. Mazkur tahlilda ularning xulosalari mamlakatlar bo‘yicha yagona tendensiyani isbotlash uchun qo‘shilmadi. Qiyos tahlil birligining mosligi bilan cheklangan: boshlang‘ich mavqe, ta’lim yo‘li, kasbiy o‘tish va natijani tan olish. Turli davr, tanlanma va kasb tasnifiga asoslangan empirik natijalar to‘g‘ridan-to‘g‘ri bir ko‘rsatkichga birlashtirilmagan.

Ta’lim kapitali bu yerda diplomning o‘zi emas, tan olingan bilim va malakaning keyingi faoliyatda ishlatilish imkonidir. Kasbiy trayektoriya esa bir martalik ishga joylashishdan farqli ravishda o‘tishlar ketma-ketligini anglatadi. Metodik tahlilda bir xil malaka turli sharoitda turlicha natija bergan tasavvuriy holatlar ishlatildi. Maqsad maktab yoki oliygohning real samaradorligini baholash emas, ta’lim bilan maqom o‘rtasida vositachi shartlar borligini ochishdir. Empirik tasdiq talab qiladigan da’volar gipoteza sifatida qoldirildi.

Natijalar

Boshlang‘ich sharoitni bir o‘lchovga tushirmaslikdir. Oila daromadi, maslahat, kundalik muloqot, muassasa bilan ishlash tajribasi va vaqt imkoniyati bir xil resurs emas. Lareau oilaviy hayotning ijtimoiy farqlanishini AQSH materiallari orqali ko‘rsatadi [7]. Bu manbadan maqolada “barcha oilalar bir xil guruhiy xususiyatga ega” degan xulosa chiqarilmaydi. Analitik jihatdan muhim tomoni, bolaning institutsional muhit bilan munosabati faqat yakuniy baho yoki mablag‘ orqali to‘liq ifodalanmasligidir. Mazkur yo‘nalish mahalliy materialda mustaqil tekshirilishi kerak.

Ta’limga kirish va ta’limdagi davomiylikning farqlanishidir. O‘qishga qabul qilinganlik undan muvaffaqiyatli foydalanish uchun barcha shart mavjudligini anglatmaydi. Keyingi xarajatlar, turar joy, vaqt va maslahatga kirish trayektoriyani o‘zgartirishi mumkin. Boudon ta’lim imkoniyatlaridagi tafovutni muvaffaqiyat va tanlov sharoitlari bilan bog‘liq holda tahlil qiladi [8]. Shu nuqtada maqola tanlovni erkinlikning yo‘qligi deb ham, sharoitdan mutlaq mustaqillik deb ham tushuntirmaydi. Tanlov mavjud bo‘lishi mumkin, biroq uning xarajati turli holatda teng bo‘lmasligi ehtimol.

Diplom bilan kasbiy natija o‘rtasidagi konversiya bosqichidir. Bir xil hujjatga ega bitiruvchilarning kasbiy tajribasi, ish topish hududi yoki malakasini namoyon qilish sharoiti farqlansa, diplom natijaning to‘liq izohiga aylanmaydi. Reay ta’lim, sinf va tajriba orasidagi munosabatni Britaniya sharoitida tanqidiy o‘rganadi [6]. Bu maqoladagi mualliflik taklifi ta’lim sifatini tan olinadigan hujjat, amaliy malaka va foydalanish sharoitiga ajratishdir. Ajratish baholashning uch savolini yaratadi, ammo ular uchun sun’iy sonli indeks belgilanmaydi.

Avlodlararo taqqoslashda boshlang‘ich va yakuniy nuqta bir xil ma’noda belgilanishi kerak. Farzandning mehnat faoliyati boshidagi mavqeini ota-onaning eng yuqori kasbiy davri bilan solishtirish natijani noto‘g‘ri talqin qilishga olib kelishi mumkin. Bu muammo haqiqiy ma’lumotlar xatosi qayd etilayotgani emas, dizayn talabi sifatida ko‘rsatiladi. Muqobil yo‘l mos yosh yoki faoliyat davrini tanlash, bundan chekinilsa uning sababini tushuntirishdir. Shunda avlodlararo tafovut vaqt bo‘yicha yetilmagan natijalar qiyosiga

aylanmaydi. Tadqiqotning falsafiy aniqligi aynan nimaning o‘zgarganini to‘g‘ri belgilashdan boshlanadi.

Kasbiy ko‘tarilishning ma’nosi ham yagona emas. Yuqoriroq daromad, mustaqil qaror qilish, ish barqarorligi va ijtimoiy e’tirof bir-biriga mos kelishi mumkin, lekin bu muqarrar emas. Shaxs daromadi oshib, faoliyat ustidan nazorati kamaygan tasavvuriy holat bir o‘lchov bo‘yicha ko‘tarilish, boshqasida esa yo‘qotish sifatida ko‘rilishi mumkin. Shuning uchun “yuqori” va “quyi” maqom mezoni oldindan ochilishi zarur. Maqolada kasbiy trayektoriya yakuniy obro‘ reytingiga keltirilmaydi. Uning tarkibiy o‘lchovlarini ajratish inson tajribasini bitta muvaffaqiyat mezoni bilan baholash xavfini kamaytiradi.

Ta’lim tanlovida natija ehtimoli bilan xavf ko‘tarish imkonini farqlash muhim. Bir xil o‘qish yo‘li ikki shaxs uchun bir xil xarajatga ega bo‘lsa ham, muvaffaqiyatsizlikning oqibati turlicha bo‘lishi mumkin. Bunday tasavvuriy vaziyatda ehtiyotkor tanlov intilishning pastligi sifatida talqin etilmasligi kerak. U mavjud sharoitda xavfni baholash natijasi bo‘lishi ehtimol. Bu mulohaza real respondentning motivini oldindan belgilamaydi. Aksincha, tanlov sababini aniqlash uchun ehtimoliy foyda, yo‘qotish va qaytish imkoniyati haqidagi ma’lumot kerakligini ko‘rsatadi. Qaror va uning sharoiti birgalikda o‘rganilishi lozim.

1-jadval

Avlodlararo o‘tishlarni tekshirishning uch darajasi

O‘tish	Asosiy farqlash	Kerakli dalil	Xato umumlashtirish
Oila ta’lim	Kirish va davom ettirish	Boshlang‘ich sharoit, o‘qish xarajati	Qabul qilinish barcha to‘siqni yo‘qotadi
Ta’lim kasb	Diplom va amaliy konversiya	Malaka, tan olish, ishga o‘tish	Bir xil diplom bir xil natija beradi
Kasb yangi avlod	Natija va meroslanadigan sharoit	Resursning keyingi imkoniyatga o‘tishi	Har bir natija muqarrar meros bo‘ladi

O‘tish	Asosiy farqlash	Kerakli dalil	Xato umumlashtirish
Avlodlar qiyosi	Mutlaq va nisbiy mobillik	Mos yosh, davr va kasb tasnifi	Ko‘tarilish ortsa, imkoniyat ham tenglashadi

Natijalar tengligi bilan imkoniyatlar tengligini farqlashdir. Kasbiy tuzilma kengayishi ko‘plab yangi o‘rinlar yaratgan tasavvuriy vaziyatda mutlaq ko‘tarilish ortishi mumkin. Shu bilan birga, kelib chiqish bo‘yicha nisbiy imkoniyat tafovuti saqlanishi ham mantiqan mumkin. Demak, “ko‘tarilganlar ulushi” va “kelib chiqish ta’siri” turli savollardir. Jadval bu farqni uch o‘tish bosqichiga tatbiq etadi. U real avlodlarning natijalarini emas, ularni o‘rganishda kerak bo‘ladigan kategoriya va dalil turlarini ko‘rsatadi.

Muhokama

Taklifning birinchi metodologik oqibati muvaffaqiyatni faqat diplom bilan hisoblamaslikdir. Biroq bu diplomning ahamiyatsizligini anglatmaydi. Hujjat malakani umumiy tartibda tan olishning zarur vositasi bo‘lishi mumkin; masala uning barcha vaziyatda bir xil qiymatga ega ekanini alohida asoslashdadir. Aks holda ta’lim hajmi ko‘paygani bilan ijtimoiy imkoniyat aynan shuncha kengaydi, degan noto‘g‘ri tenglik paydo bo‘ladi. Ta’limni baholashda uning mazmuni, tan olinish tartibi va faoliyatga aylanish sharti birgalikda ko‘rilishi lozim.

Ikkinchi masala shaxsiy subyektlikni saqlashdir. Oilaviy sharoitni muhim deb hisoblash inson o‘z trayektoriyasini o‘zgartira olmaydi, degani emas. Tafakkur erkinligini muhokama qilish tanlov sabablarini anglash va avvalgi yo‘lni qayta ko‘rib chiqish imkoniyatini tahlilga kiritadi [2]. Ammo erkin tanlovga murojaat qilish boshlang‘ich sharoitdagi farqlarni hisobga olmaslik uchun asos bo‘lolmaydi. Maqola shu ikki xatodan saqlanishni taklif qiladi: shaxsni mutlaq mustaqil agent deb ham, irsiy maqomning passiv davomchisi deb ham tasvirlamaslik kerak.

Ta’lim orqali o‘zgarish haqidagi xulosalarda tanlash ta’siri hisobga olinishi zarur. Muayyan ta’lim bosqichiga kirganlar keyin yuqoriroq mavqega ega bo‘lsa, farqning hammasini ta’limning o‘zi yaratganini darhol aytib bo‘lmaydi. Boshlang‘ich tayyorgarlik,

maslahat yoki boshqa sharoit ham ta’sir qilgan bo‘lishi mumkin. Bu ta’lim foydasini inkor qilish emas, sababiy da’voning dalilini aniqlashtirishdir. Keyingi empirik ishda kirishdan oldingi sharoit va keyingi o‘zgarishlar farqlanishi kerak. Mazkur maqola bunday hisobni bajarmagani sabab ta’limning sof ta’siri haqida miqdoriy baho bermaydi.

Avlodlararo tengsizlikni faqat oilaga yuklash institutlarning vazifasini yashirishi mumkin. Oila resursi bilan ta’lim natijasi orasidagi aloqa turli muassasada turlicha bo‘lishi ehtimol, chunki yordam, maslahat va baholash tartibi bir xil emas. Shu bois “oila ta’siri” doim to‘liq xususiy jarayon emas; uning natijasi jamoaviy tashkil etilgan imkoniyatlarga ham bog‘liq bo‘lishi mumkin. Bu shartli nazariy da’voni tekshirish uchun institutlararo qiyos kerak. Faqat individual ma’lumot asosida barcha institutsional mexanizmni aniqlash mumkin emas. Maqola darajalar o‘rtasidagi shu chegara saqlanishini talab qiladi.

Muvaffaqiyat hikoyalari tahlilda alohida o‘rin tutishi mumkin, biroq ular guruhning umumiy imkoniyatini o‘z-o‘zicha ko‘rsatmaydi. Bir shaxsning qiyin sharoitdan chiqishi to‘siq yo‘qligini isbotlamaganidek, bitta muvaffaqiyatsizlik ham butun yo‘l yopiq ekanini tasdiqlamaydi. Biografik material mexanizm qanday kechganini chuqurlashtiradi; imkoniyatning keng tarqalganlik darajasi uchun esa boshqa turdagi dalil zarur. Shuning uchun sifat va miqdoriy yondashuvni bir-biriga qarshi qo‘yishdan ko‘ra, ularning savolini farqlash foydaliroq. Ushbu farqlash keyingi tadqiqotda shaxs tajribasi bilan strukturaviy umumlashmaning o‘rnini aniq belgilashga xizmat qiladi.

Uchinchi masala o‘lchovning tarixiy mosligidir. Ota-ona va farzand kasblarining nomi bir xil bo‘lsa ham, malaka talabi va ijtimoiy mavqei o‘zgarishi mumkin. Aksincha, kasb nomi o‘zgargan holda, mehnat nazorati yoki resursga kirish sharti o‘xshash qolishi ehtimol. Demak, avlodlarni solishtirishda oddiy nomlar yetarli emas. Kasbiy tasnifning mazmuni, kuzatish yoshi va o‘tishning davomiyligi aniqlanishi zarur. Bu talab nazariy taqqoslashni empirik tadqiqotga aylantirishning sharti bo‘lib, maqolada tayyor ma’lumotlar o‘rniga berilmaydi.

To‘rtinchi masala xorijiy tadqiqotlarni ko‘chirish chegarasidir. Lareau, Reay va Goldthorpe turli savol hamda materiallar bilan ishlaydi [5–7]. Ularni umumiy “G‘arb

tajribasi” nomi ostida birlashtirish muhim farqlarni yo‘qotadi. O‘zbekiston bo‘yicha tadqiqotda hududiy imkoniyat, ta’lim bosqichlari va ishga o‘tish yo‘llari mustaqil tasvirlanishi kerak. Shundan keyingina nazariy tushunchalar foydali yoki yetarli emasligi baholanadi. Mazkur maqolaning cheklovi ham shunda: u mobillik darajasini emas, mobillik haqidagi asosli hukm uchun qanday farqlashlar zarurligini aniqlaydi.

Xulosa

Avlodlararo tabaqalanishni tahlil qilish oilaviy kelib chiqish bilan yakuniy kasbni solishtirishdan kengroq vazifadir. Maqolada boshlang‘ich resurs, ta’limdagi davomiylik va malakaning kasbiy natijaga aylanishi alohida bosqichlar sifatida ajratildi. Mutlaq ko‘tarilishning ko‘payishi nisbiy imkoniyatlar tenglashganini o‘z-o‘zicha tasdiqlamaydi. Ta’lim kapitali diplom mavjudligi bilan, shaxsiy tanlov esa boshlang‘ich sharoitdan mustaqillik bilan tenglashtirilmasligi lozim. Taklif etilgan sxema keyingi empirik tadqiqotda o‘tishlarning vaqt tartibi, konversiya sharti va tarixiy jihatdan mos kasb tasnifini belgilashga xizmat qiladi. Uning natijalari mahalliy mobillikning sonli bahosi emas, tushunchaviy va metodologik xulosalardir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qayumov O‘. Fuqarolik jamiyatining shakllanishi sharoitida O‘zbekiston yoshlarining ijtimoiylashuv jarayonlari. Toshkent: “Ijtimoiy fikr” markazi, 2021. B. 10-14

2. Erkayev A. Tafakkur erkinligi. Toshkent: Ma’naviyat, 2017. B. 19-25

3. Черныш М. Ф. Концепт социальной мобильности в меняющихся обществах // Социологические исследования. 2018. № 7. С. 13–23.

4. Константиновский Д. Л. Неравенство в российском образовании: XX - начало XXI вв. // Образование и социальная дифференциация / под ред. М. Карноя, И. Фрумина, Н. Кармаевой. М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2018. С. 203–225.

5. Goldthorpe J. H. Social class mobility in modern Britain: changing structure, constant process // Journal of the British Academy. 2016. Vol. 4. P. 89–111. DOI: 10.5871/jba/004.089

6. Reay D. Miseducation: Inequality, Education and the Working Classes. Bristol: Policy Press, 2017. P. 72-75

7. Lareau A. Unequal Childhoods: Class, Race, and Family Life. 2nd ed. Berkeley: University of California Press, 2011. P. 64-69

8. Boudon R. Education, Opportunity, and Social Inequality: Changing Prospects in Western Society. New York: Wiley, 2024. p. 47-50

